

véleményeket gyártják. Ebben a tömegtársadalomban az egyén mindig veszélyben érzi magát, hogy elvesz a "magányos tömegben". A mass media mint véleménygyártó ipar szegényes pótlékokat szállít a vallásos közösség számára. Ha egyáltalán lehet közösségnek nevezni, legtöbb esetben különleges érdekek támogatására szolgál: a nacionalizmus, a fajgyűlölet vagy éppen az üzlet céljait szolgálja. Ez a "közösség" valójában eszköz szerepet tölt be, amelyet a központi hatalmi csoportok irányítanak és felhasználnak.

De vannak még rombolóbb erők, amelyek a szellem szabadságát fenyegetik. A nagy gazdasági különbségek korunknak neurotikus jelleget adnak. Ezt nem lehet egyszerűen úgy helyrehozni, s a bajt gyógyítani, ha csupán figyelmeztetjük magunkat és másokat a kezdeményezésre és a felelősségre. Ehelyett összefogott helyzetelemzésre és támadásra van szükség. Máskülönben veszélybe kerül az az örökségünk is, amely mint láttuk, egyéni és közösségi életünk erőforrásait biztosítja.

Korunk nagy kihívása az a sajátos felelősség, amit nem tudunk megkerülni anélkül, hogy ne esnénk magunk is áldozatul: felelősség az emberi lét biztonsága, a társadalom erkölcsi egészsége és egyensúlya iránt. Meggyőződésünk, hogy ez a felelősség abból a hitből táplálkozik, amely a teremtő és közösségformáló Istenben találja meg az élet értelmét és célját.

Dr. SZABÓ PÁL

VALLÁS ÉS EMBERI JOGOK

Ha jobban belegondolunk, a címben megjelölt fogalmak - vallás és emberi jogok - az asszociációk egész láncolatát, a viszonyulások szövevényes hálózatát idézik fel bennünk. A vallás nemcsak úgy jelentkezik előttünk, mint az ember személyes hite az őt és a világ Teremtőjét és fenntartóját összekapcsoló viszony kérdéseiről, hanem úgy is, mint az egyén viszonyulása ahhoz a vallási szervezethez, egyházhoz, amelynek közösségébe hite szerint vagy pedig élete színterének rá kényszerítőleg ható adottságai miatt tartozik. Hasonlóképpen, az egyén magatartását embertársaival, az Istennel és a vallási közösségével való kapcsolatában irányítja saját erkölcsi meggyőződése, de annál súlyosabban is egyházának vallási, erkölcsi előírásai. A jog szintén magatartásai szabályok összessége, amelyet az állam ír elő, egyben hatalmi tekintélyével érvényesülésében biztosít. Az emberi jogok és a hozzájuk kapcsolódó szabadságok az egyént, némelykor ennek meghatározott csoportjait (felekezetek, etnikai közösségek stb.) megillető jogosultságokat, illetve a számára biztosított szabad magatartásteret meghatározó jogszabályokat tartalmazzák, ezeket foglalják egységes fogalomba. Az egyén kétféle külső magatartási szabályrendszernek van alávetve, ha a belső egyéni meggyőződésen alapuló magatartási szabályoktól eltekintünk - a vallási vagy egyházinak és állami vagy világinak. És zárjuk le ezt a gondolati kört annak felemlítésével, hogy az egyház és az állam

egymáshoz való viszonyában is változatos módozatokat produkált a történelem és mutat fel a mai világkép. Ebben a változatosságban megtaláljuk az egyház és az állam teljes egybefonódását, ezeknek teljes szétválasztását, de leginkább valamely köztes képletet, amely ismét más és más a keresztény, a mohamedán és a többi nagy vallási kultúrák vonzáskörében, de különbözik az azonos kultúrkörhöz tartozó régiók között is.

Bárhogy is legyen, a vallás és közösségi formája, az egyház, olyan társadalomalakító tényezők, amelyek az emberi jogok kialakulására, tartalmi meghatározására és hatályosulására mindenkor jelentős, néha éppen döntő befolyást gyakoroltak. Ennek pozitív vagy negatív irányára a történelem számtalan példával szolgál.

Tekintve, hogy az emberi jogok kiváltképpen európai produktumok, sorsuk egybefonódott nemcsak az állam- és jogtörténetével kontinensünknek, hanem a keresztény egyháztörténettel is.

Valóban a legrégebbi társadalmakban az uralkodó Isten képviselője vagy küldötteként tűnt fel, mint például Hammurabi, a nagy babiloni törvényhozó. Mózes, a zsidók szabadítója Egyiptom földjéről, közvetlenül Istentől kapta Izráel köbevésett törvényeit, amelyek a kiválasztott néppel kötött szövetség követelményeit foglalták szigorú parancsolatok formájába. Más uralkodók, köztük a fáraók, az ég leszármazottjaiként örökölték hatalmukat. Róma választott királyai egyesítették személyükben a legmagasabb katonai, törvényhozói, bírói és főpapi hatalmat, de a köztársaság idején a politikai és a vallási hatalom megoszlott egyfelől a magisztrátus (consulok, praetorok, questorok stb.), másfelől a pontifex maximus vezette papi testületek között, hogy később a császárt, mint abszolút, szuverenitásban nem korlátozott uralkodót, Istennek kijáró tisztelettel övezzék.

Folytatni lehetne a példákat a középkoron át, amikor is az uralkodók Isten kegyelméből gyakorolták a hűbéri rendben kialakult birtokosi és társadalmi előjogaikat, az örökletes nemesi hierarchiának megfelelően. Az állam és az egyház, a császár és a pápa között időnként feltörő hatalmi viszálykodásoktól eltekintve, általában megtalálta a közös érdeken alapuló modus vivendit a világi és a szellemi hatalom együttes fenntartására. A klérus szervesen beépült a rendi állam hierarchiájába. Az engedetlenség, az elégedetlenség, a lázadás bármi jele könnyörtelen megtorlásban részesült. Mondhatni, hogy az egyén testét a jog, lelkét a dogma kötötte gúzsba.

Az első szuverenitáselmélet szerzője, Jean Bodin (1530-1596), a Szuverénitás hat könyve c. munkájában (1576) azt vallja, hogy "a törvényalkotás, a háború viselése, a bírói és a pénzügyi joghatóság birtokosa az abszolút uralkodó, aki senkinek sem felelős csak Istennek és a természetjognak. A ráruházott hatalom visszavonhatatlan." Niccolò Machiavelli (1469-1527) firenzei diplomata és író, "A fejedelem" c. írásában (1513) az államérdek öncélúságát és mindenekfelett álló voltát hangsúlyozta. Tőle származik "a cél szentesíti az eszközt" szállóigévé vált mondás.

Az uralkodóházak állandó háborúskodása, az arisztokrácia költekező, fényűző életmódja, az elharapodzó erkölcsi dekadencia a dolgozó rétegeket, elsősorban a parasztságot, de a kézműveseket is az elszegényedés, gyakran az

elnyomorodás sorsára kárhoztatta. A polgárosuló rétegek vagyoni és politikai érdekeinek megvalósulását is akadályozta a feudális megkötöttségekbe szorított társadalmi rend. Ennek az áttörése, átalakítása polgári jellegűvé, olyan forradalmi tett, amelynek előkészítésében és végrehajtásában egyaránt szerephez jutott a politikai-jogi és a vallási ideológia, amely a megfelelő társadalmi mozgalmakat áthatotta és vezérelte.

Mindezeknek a gyújtópontjában, mint a forradalom célja és jogosságának igazolása, az emberi jogok követelése tünt fel, melyek az emberi személyiség méltóságának veleszületett, elidegeníthetetlen és elvülhetetlen tartozékai. Témánk szempontjából kiemelendő, hogy maga a vallás is részeként jelentkezik az emberi jogoknak a lelkiismereti, a vallás szabad megválasztásához és gyakorlásához való jog formájában. E tekintetben jogos büszkeséggel hivatkozhatunk arra, hogy a reformáció, különösen az unitarizmus az erdélyi törvényhozás keretében olyan példát mutatott fel, amellyel messze megelőzte az Európa-szerre megrögzött gyakorlatot azzal, hogy 1568-ban a tordai országgyűlés törvénybe foglalta a vallásszabadságot.

Európában az emberi jogok biztosításának igénye és az alkotmány gondolat együtt jelentkezett. Ugyanaz az igény, amely az alkotmányt a közönséges törvények fölé emelte, egyúttal az állampolgárok jogai és kötelezettségei köréből is kiemelte azokat, amelyeket külön biztosítékokkal is alá kívánt támasztani.¹

A régi görög filozófiában a szofista irányzat vetette fel először azt a gondolatot, hogy az emberek a természettől fogva egyenlőknek születnek. Arisztotelész külön érveket keres arra, hogy az emberek mégis szabadokra és rabszolgákra oszlanak. Justinianusz császár, a nagy bizánci törvényhozó, aki magát Krisztus földi helytartójának címeztette, egyik törvénykönyvében² azt fejt ki, hogy az ember, aki a természettől fogva egyenlőnek születik, a népek közös joga (jus gentium) értelmében anélkül lehet szabad vagy rabszolga, hogy ezzel sérelem esnék a természeti törvényen. Majd ezer évvel később a magyar kodifikáló Werbőczy a "Hármaskönyv"-ben a jobbágyok ősei által elkövetett főbenjáró bűnnel, illetve az erre kiszabott büntetéssel magyarázza ennek az osztálynak a földhözköttöttségét és jogfosztottságát.

Ettől a felfogástól élesen elfordul a Hugo Grotius (1583-1645) nevéhez kapcsolódó természetjogi iskola. "A háború és a béke joga" c. munkájában (1625) kifejti: "a természetes jog az ész parancsa" ... "az ember társas ösztöne és esze révén képes megismerni, hogy mi egyezik meg az embernek Isten által alkotott természetével" ... "a pozitív jog csak akkor tarthat igényt az érvényességre, ha összhangban áll a természetjoggal."³ Ez a természetjogi irányzat jut el végül is ahhoz a következtetéshez, hogy a természetjog által egyenlőnek és szabadnak minősített ember, "az ész parancsa" alapján igényelhetette egyenjogúságának és szabadságának törvényi elismerését és alkotmányos biztosítását. Ezt a konzekvenciát egyébként a Luther Márton által elindított és a Kálvin által kiszélesített és radikalizált reformáció elterjedése és állami támogatásban részesítése Európa jelentős részein tette lehetővé és gyakorlatilag sikeressé.

A reformáció alapjaiban rendítette meg a fennálló hit- és gondolatrendszert, magát a társadalmi rendet, annak magatartási szabálytartalmával együtt.

Kálvin Genf városában létrehozta a demokratikus és republikánus alapokra épülő egyházállamát, mintát szolgáltatva ezzel Svájc kantonális-szövetségi felépítésére, de a távolabbi, németalföldi és angliai reformmozgalmak számára is. Fontos része a kálvini reformoknak az egyház következetes elválasztása az államtól. Ide kapcsolódik a népszuverenitásról szóló elv, melyet Johannes Althusius (1557-1638) fejtett ki először, valamint az angol puritán forradalom ideológusának, John Locke-nak (1632-1704) államkonceptiója, mely szerint az állam "olyan emberi közösség, amely csak a polgári javak megőrzésére alakult. Polgári javaknak nevezem - fejt ki Locke - az életet, a szabadságot, a testi épiséget és a külső javakat, amilyenek a birtok, a pénz, a házi eszközök stb."⁴ Az állam és a polgári hatóságok feladata az, hogy e javak birtoklását mindenki számára egyenlő módon a törvény tekintélyével biztosítsa.

Az ilyen töltésű forradalmi irányzatok előbb a németalföldi tartományokban törtek felszínre a XVI. és XVII. századfordulón, amikor ezeknek, a spanyol Habsburg uralkodóházzal szemben vívott függetlenségi harcukban sikerült megvalósítaniuk állami és vallási önállóságukat, létrehozniuk egy, a hazai nemesség, klérus és polgárság összefogásán alapuló államszövetséget. Ez indította aztán el Hollandiát a fejlődésnek azon az útján, amely majd egy évszázadnyi távon ezt az országot a nagyhatalmak sorába emelte Európában és más világrészekben is.

A második forradalmi hullám Anglián söpört végig. Ismeretes, hogy Anglia, mint a németalföldi tartományok szövetségese, de még inkább mint Spanyolország fő vetélytársa a tengeri hegemoniáért folyó harcban, támogatta a spanyolok elleni függetlenségi harcot. Így ez az erőteljesen politikai töltésű hugenotta vallási ideológia, a németalföldi tapasztalatokkal gazdagodva jutott el Angliába, ahol ezidőtájt nagymértékben kiéleződtek a polgárság és a nagybirtokos arisztokráciára támaszkodó királyság közötti ellentétek. A királyi önkény különösen sújtotta a társadalmi változásokért élvonalban harcoló puritán protestánsokat. Ezeknek jelentős része a vallásüldözések elől az emigrációt választotta. Egy részük Hollandiába telepedett át, más részük a kockázatosabb, de még nagyobb szabadsággal kecsegtető kivándorlást választotta az Újvilágba. Így adódott aztán az, hogy az ugyanazon kulturális, vallási és jogi-politikai tradíciókat hordozó, de földrajzilag egymástól elszakadt két népi közösség - az angliai és az amerikai - párhuzamosan, de mégis különböző társadalmi adottságok között, külön-külön kényszerült megvívni a maga harcát az emberi jogok és szabadságok elnyeréséért.

Angliában az alkotmány több évszázadra kiterjedő folyamat során alakult, részben szokásjogi úton, részben különböző időpontokban létrejött írott jogforrások útján. Ezek együttesen alkotják Anglia történelminek nevezett alkotmányát, melyhez hasonlatos alkotmánya volt Magyarországnak is az 1946. évi ideiglenes és az 1949. évi szovjet típusú írott alkotmány bevezetéséig. Az első idevágó, írott angol jogforrás a "Magna Charta libertatum" (1215) volt, melyet a főurak csikartak ki az uralkodótól társadalmi pozíciójuk, birtokaik és személyes biztonságuk szavatolására. Hasonló volt ehhez II. Endre királyunk "Aranybullája" (1222).

A jogait és szabadságait követelő angol polgárság, a Magna Chartára hivatkozással, a "Jogok kérvénye" néven ismert folyamodványában (Petition of Right, 1628) sürgetett még szélesebb jogokat, most már az egész népre kiterjedőleg. A folyamodványt a Parlament jóváhagyta, miáltal alkotmányos biztosítékokat szolgáltatott a törvénytelen letartóztatásokkal, büntető ítéletekkel, vagyonekobzásokkal és adókövetésekkel szemben. A puritánok forradalma idején (1647) terjesztették a Forradalmi Hadsereg Tanácsa elé "A Nép Szerződése" c. javaslatot (The Agreement of the People). Bár ez a dokumentum a történelmi körülmények kedvezőtlen alakulása következtében nem válhatott törvényerejűvé, mégis erőteljesen hozzájárult az állampolgári jogok olyan csoportjának kiemeléséhez, külön biztosítékokkal való alátámasztásához, amely a későbbi fejlődés során az emberi jogok, mint külön jogintézmény alapjává vált.

A puritán forradalom kifulladására, Cromwell halála után Angliára a Stuart-dinasztia restaurációja és a királyi önkényuralomba való visszazuhanás következett. Ennek is támadt ideológusa Thomas Hobbes személyében, aki "Leviathan" c. művében elméleti igazolást nyújtott a királyi abszolutizmus számára. Szerinte a nép szerződése azért jön létre, hogy létrehozza az államot, hogy így az állampolgárok békéje és biztonsága megerősítést nyerjen. "Az uralkodó jogainak csak az szab határt, hogy ő maga Istennek alattvalója, miért is köteles a természeti törvényeket megtartani."⁵ A Stuart-uralom idejére esik a "Habeas Corpus Act" elfogadása (1679), majd a Stuartok letűnése után jön létre az "Alattvalók jogairól és szabadságairól" szóló törvény (Bill of Right, 1689). Mindkettő lényegében a tulajdon védelmét hozza előtérbe a már ismertetett Locke-i felfogásnak megfelelően, és emellett a személyes szabadság biztosítékait szögezi le újra.

Érdemes megemlíteni, hogy ez az utóbbi okmány tulajdonképpen szerződés, mely a polgárságot képviselő Parlament két háza és a király közt jött létre, s amelyben utóbbi kötelezettséget vállal az iratban foglalt kikötések teljesítésére. Hasonló volt a magyar alkotmányos jogszokások körében a királyi koronázásakor megkívánt hitlevél kiadása, illetve Erdélyben a fejedelem fogadalomtételle, megválasztása hatályosításának (beiktatásának) előfeltételeként.

Az így kialakult angol alkotmány, anélkül, hogy felöltötte volna az Európában később elterjedt, egyetlen törvénytestbe foglalt írott formát, tárgyát és tartalmát tekintve példaként szolgált a XVIII. század polgári forradalmainak alkotmányai számára.

Visszatérve az angolszász testvérághoz, az észak-amerikaihoz, az ide irányuló kivándorlás és gyarmatosításnak nevezett új honalapítás idejére kell visszanyúlnunk. Még az első kivándorlók hajóútján jött létre az ún. "Mayflower Pactum" (1620), amelyben összekapcsolódik egy tervezett szerződéses államalapítás és az állampolgári egyenjogúság követelménye.⁶ E dokumentum alapelvei újra feltűnnek az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban, majd az Alkotmányban. Addig azonban még viszontagságos utat kell megjárnia az amerikai demokráciának.

A gyarmatokon a királyi alapító- és kiváltságlevelék kezdetben meglehetősen széles autonómiát biztosítottak. Később, a XVIII. század elején a gyar-

matokra is kiterjesztették az angol jogot, beleértve azokat is, amelyek az állampolgárok jogait és szabadságait voltak hivatottak biztosítani. Mégis, mivel a gyarmatok képviselője a Parlamentben, amely csak Londonban működött, hiányzott, egyre több, a gyarmatokat hátrányos helyzetbe hozó intézkedés látott napvilágot. Ezek korlátozták a gyarmatok gazdaságát - hajózását, kereskedelmét és iparát. A vallási ellentétek is fokozták a feszültséget a gyarmati államok és az anyaország között. Anglia az elégedetlenségek fékentartására katonaságot vezényelt az államokba. Ezeknek önkényeskedése és az ellátásukkal járó kiadások, amelyek a helyi lakosság terheit növelték, védekező akciókat váltott ki ezek részéről. A 13 gyarmati állam közös kongresszusokat szervezett, melyek kezdetben a szabad egyházközségek tanácskozó testületei voltak és csak később váltak politikai-állami fórummá. A kongresszusok szembe fordultak a gyarmatok gazdasági érdekeit, a tulajdont és a személyi szabadságot sértő parlamenti vagy királyi intézkedésekkel. Ennek előbb a jogokról szóló két nyilatkozatban adtak kifejezést (Declaration of Rights). Az elsőben kérelmezték a maguk számára az egyenlő elbánást az anyaország polgáraival, csakúgy mint a kérelmezőkre hátrányos megkülönböztetésben részesítő törvények és egyéb intézkedések visszavonását (New York, 1765). A másodikban (Philadelphia, 1774) kijelentik, hogy az amerikai angol gyarmatok lakóinak "a megváltoztathatatlan természetjog, az angol alkotmány alapelvei és számos szerződés alapján joguk van az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz és soha semmiféle szuverén hatalomnak nem engedik meg, hogy joga legyen azokkal beleegyezésük nélkül rendelkezni."⁷

Rövidesen kirobbant a fegyveres függetlenségi harc, amely elvezetett a Philadelphiai Kongresszus által kihirdetett Függetlenségi Nyilatkozathoz (1776. júl. 4.) Ennek megszövegezésében Thomas Jefferson vitte a főszerepet. A Nyilatkozat lényegét sűrítve tartalmazza a következő passzusa: "Vitathatatlanoknak és nyilvánvalóknak tartjuk a következő igazságokat: Minden ember egyenlőnek születik. A Teremtő elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel őket; ezek között elsősorban szerepel az élet, a szabadság és a boldogság joga; e jogok biztosítására az emberek kormányokat állítottak fel, amelyeknek jogos hatalma a kormányzottak beleegyezéséből származik; ha bármelyik kormányforma bármikor károsná válik és nem felel meg annak a célnak, amely miatt megalkották, akkor a népnek jogában áll azt megváltoztatni vagy eltörölni, új kormányzatot szervezni s azt oly alapelvekre fektetni, hatalmát oly módon megszervezni, ahogy az biztonsága és boldogsága szempontjából a legelőnyösebbnek látszik." A függetlenséget elnyert Észak-amerikai Egyesült Államok Szövetségi Kongresszusa 1791-ben alkotta meg a szövetség Alkotmányát, amely kiegészítések (amendments) formájában foglalta magába az alapvető emberi jogok felsorolását. Ezeknek száma eredetileg 10 volt, de napjainkig jelentősen megnövekedett.

Megjegyzendő, hogy bár időben ez az első törvényerőre emelkedett dokumentum, amely az emberi jogokat összefoglalóan meghatározza és ellátja biztosítékokkal, mégis létrejöttéhez nem csak az angliai jogfejlődés, hanem az egész európai filozófiai és jogelméleti erjedés is megtermékenyítő befolyást gyakorolt. Ez a befolyás fellelhető fordított viszonylatban is, a francia forrada-

lom törvényhozására vonatkoztatva. Erre a kölcsönös befolyásra utalnak azok a körülmények, hogy Amerikát a függetlenségi harc idején a francia udvarban Franklin Benjámín képviselte s a király anyagi és diplomáciai támogatását elnyerte. Francia részről Lafayette és önkéntesei részt vettek az amerikaiak mellett a harcokban, és amikor ugyanaz a Lafayette szövegezte a franciák emberjogi nyilatkozatának első tervezetét, a független Egyesült Államok nagyköveti tisztségét éppen Thomas Jefferson töltötte be Párizsban.

A francia forradalom eseményei közismertek. Ezek közül csak a következők felidézésére szorítkozom. XVI. Lajos király az elmélyülő gazdasági válság elhárítására törekedve, összehívta a Karokat és Rendeket, abban a hiszemben, hogy azok új adók megszavazásával segíteni fognak az üres államkincstárt feltölteni. Ehelyett azonban a gyülekezet Alkotmányozó Nemzetgyűléssé nyilvánította magát és hozzálátott a nép követeléseinek eleget tevő törvények megalkotásához. Lafayette javaslatára bizottságot küldtek ki az emberi jogok nyilatkozatának megfogalmazására. Közben a párizsi forradalmi felkelés kirobbant és 1789. július 14-én bekövetkezett annak nyitánya, a zarnokság jelképének, a gyűlölt Bastille börtönerődnek a lerombolásával. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés rövidesen megtárgyalta, elfogadta és ugyanazon év augusztus 26-án kihirdette az "Ember és polgár jogainak nyilatkozatát", mely a lényegét sűrítő bevezetőjében a következőket tartalmazza: "Mi, a francia nép nemzetgyűléssé egyesült képviselői úgy látjuk, hogy a közélet bajainak és a kormányzat romlottságának egyedüli oka, hogy az emberi jogokat nem ismerik, elfeledték vagy megvetéssel illetik, ezért elhatároztuk az ember természetes, elidegeníthetetlen és megszentelt jogainak ünnepélyes kinyilatkoztatását, hogy ez a kinyilatkoztatás az emberi társadalom összes tagjainak mindenkor szeme előtt lebegjen s állandóan emlékeztesse azokat jogaikra és kötelességeikre."

Az emberi jogok nyilatkozatba foglalt felsorolása és a forradalom által megvalósítandó államszervezet alapelvei érvényesítik mindazokat a gondolatokat, amelyeket már jóval korábban a forradalom ideológusai fogalmaztak meg: J. J. Rousseau "A társadalmi szerződés"-ben, Montesquieu, aki magáévá tette Locke elveit, a "Törvények szelleme" c. munkájában. Ez a törvényhozói aktus csak elvi kijelentés maradt hosszú időre, mert a garanciákkal való ellátásához szükséges Alkotmány, amely 1791-ben létre is jött, rövidesen a felfüggesztés sorsára jutott. A forradalmi terror körülményei, a napóleoni uralom és császárság, és ennek bukása után a Bourbon királyi restauráció, sőt az egész Európát elborító reakció majd egy évszázaddal kitolta a nyilatkozat szellemével megegyező demokratikus alkotmányok elfogadását Európa legtöbb országában. Mégis az emberi jogok francia nyilatkozata és a jakobinusok halvaszületett alkotmánya kiváltotta Európa uralkodói részéről annak belátását, hogy érdekeiket szolgálja az, ha népeiknek alkotmányt adnak és önként korlátozzák hatalmukat, engedményeket téve az állampolgárokat megillető jogok és szabadságok tekintetében. Így jött létre az ún. oktrojált alkotmányok gyakorlata.

Megjegyzésre érdemes az, hogy Rousseau gondolatát, mely szerint a forradalomban közös államvallásnak is létre kell jönnie, a Konvent felkarolta.

Határozatok születtek, amelyek a történelmi egyházak tevékenységét betiltották, ezek főpapjainak egy része megtagadta hitét és ünnepélyesen lemondott tisztségéről. A Konvent Istent is detronizálta és helyébe az "Ész Istennőt" helyezte, akit jelképesen trónra is ültetett.

A XIX. századi népi mozgalmak és forradalmak, különösen az 1848-as követelések jegyében zajlók, fokozatosan érvényre juttatták az előbb elsikkadt emberi jogokat, kiterjesztették azoknak tartalmi körét és földrajzi elterjedését. Az emberi szabadság és egyenlőség, a nemzeti függetlenség és a felekezeti türelmesség eszméi utat törtek maguknak még a leverett forradalmak és nemzeti szabadságharcok körülményei közepette is. Az ugyancsak erőrekapott és nemzetközi méretűvé szélesedett munkás- és szakszervezeti mozgalom hatására az emberi jogok köre is kibővült a gazdasági és szociális tartalmúakkal is. Marx és Engels tanainak terjedésével szemben, melyek az 1848-ban közzétett "Kommunista Kiáltvány"-ban a polgári rend megdöntésére hívták fel a munkásosztályt a "Világ proletárjai, egyesüljetek!" jelszavával, jelentkezik XIII. Leó pápa "Rerum novarum" kezdetű enciklikája (1891), mely elutasítja a problémák megoldásának marxista eszközeit, különösen annak ateista szellemét, de felkarolja a munkásság szociális gondjainak megoldását és ezt az államok különös figyelmébe ajánlja. Az államok egy része, ebben az irányban haladva, létrehozta a mélyen demokratikus politikai szervezetet, amelyet a jogállamisággal párosult szociális vagy jóléti államiság jelzőjével illetnek. Ezekben a liberalizmus szelleme az uralkodó, amely többek között a felekezeti szabadság és egyenlőség tekintetében is érvényesül. Ilyenek a skandináv államok, Svájc és jelenleg erre törekszenek a kereszténydemokrata és szociáldemokrata kormányzatú államok.

Az I. világháborút követő gazdasági és ideológiai világválság létrehozta a tekintélyuralmi szélsőséges rendszereket. A jobboldaliak a türelmetlen nacionalizmust, a baloldaliak az ugyancsak türelmetlen osztályszellemet tették rendszerük mozgató elemévé. A fasizmus és a kommunizmus egyaránt elvetette az emberi jogok alapját képező individualizmust és liberalizmust, a másság iránti toleranciát, üldözte a vallásos hitet és hatalmi szóval terjesztette az ateizmust. A fasizmus bűnei a béke és az emberiség ellen a II. világháború után napfényre kerültek és a megbotránkoztatott világ jogosan követelte a bűnösök felelősségre vonását és megbüntetését, és ezenfelül egy olyan világrend kialakítását, amely a háborút és a vele járó embertelenségeket kiküszöbölni képes. Ezt a világrendet volt hivatott körvonalazni az "Atlanti Charta" néven ismert okmány, amelyet Churchill és Roosevelttel szövegezett meg Anglia és az Egyesült Államok szövetségének, valamint az Egyesült Nemzetek harci koalíciójának megalapítására, valahol az Atlanti-óceán térségében, egy hadihajó fedélzetén folytatott tanácskozáson. A háború még nem ért véget, de a nyugati szövetségesek győzelme már kétségtelenné vált, amikor az Egyesült Nemzetek országainak képviselői hozzáálltak az ENSZ Alapokmányának a kidolgozásához. Ebben a munkában különösen a latin-amerikai, a francia és az indiai kormányok képviselői, valamint az egyházak és a szakszervezetek küldöttei szorgalmazták az emberi jogok helyreállításának előirányzását az Alapokmányban. Valóban, ez a dokumentum a születő világszervezet és a megvalósítandó új nemzetközi biz-

tonsági rendszer egyik pillérévé teszi az emberi jogok érvényesítését. Ezt az Alapokmány bevezető része így fogalmazza meg: „*Mi, az Egyesült Nemzetek népei, attól az elhatározástól vezetve, hogy megmentsük a jövő nemzedéket a háború borzalmaitól, amely életünk folyamán kétszer zúdított kimondhatatlan bánatot az emberiségre, hogy újból hitet tegyünk az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfi és a nő, valamint nagy és kicsiny nemzet egyenjogúsága mellett, hogy megteremtsük azokat a feltételeket, amelyek mellett az igazságosság és a nemzetközi szerződésekből, valamint a nemzetközi jog egyéb forrásaiból eredő kötelezettségek iránti tisztelet fenntartható, hogy megvalósítsuk a társadalmi haladást és az életnek nagyobb szabadság mellett magasabb színvonalát, és hogy ebből a célból türelmet gyakoroljunk és egymással jó szomszédként békességben éljünk együtt, hogy egyesítsük erőnket a nemzetek közötti béke és biztonság fenntartására és hogy alapelvekben való megállapodás, valamint módszerek lefektetése útján biztosítsuk azt, hogy fegyveres erő alkalmazására, ha csak közös érdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön, hogy nemzetközi szervezetet alkalmazzunk valamennyi nép gazdasági és társadalmi előrehaladásának támogatására, elhatároztuk, hogy e célok elérésére erőfeszítéseinket egyesítjük.*”

Az ilyenformán bejelentett elkötelezettségeinek teljesítése céljából az ENSZ 1946-ban létrehozta az Emberjogi Bizottságot azzal a megbízatással, hogy elkészítse az e tárgyra vonatkozó nyilatkozatok és egyezmények tervezeteit. Így jöttek létre az ENSZ emberjogi dokumentumai, mint egyetemes, az egész nemzetközi jogközösségre vonatkozó jogforrások.

Ezzel párhuzamosan az ENSZ égisze alatt működő regionális nemzetközi szervezetek is kidolgoztak azonos tárgyú dokumentumokat, amelyek a régió sajátosságaihoz alkalmazzák és továbbfejlesztik az ENSZ egyetemes hatályú dokumentumaiban rögzített emberjogi elveket.

Az ENSZ dokumentumai közül csak a legfontosabbak megemlítésére térhetünk ki. 1948. dec. 10-én az ENSZ ünnepélyesen elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata c. dokumentumot, mely az 1789-es francia nyilatkozat továbbfejlesztése és egyetemes jelleggel való felruházása. Az ENSZ Közgyűlése 1952-ben határozatot hozott a Nyilatkozatban foglalt jogok egyezményekbe ültetésére és felruházására kötelező erővel. Az ennek megfelelően kidolgozott dokumentumokat 1966. dec. 16-án írták alá az ENSZ tagállamai New Yorkban, kötelezve magukat az azokban foglalt szabályok érvényesítésére belső jogrendjükben. Az első, a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogokról szóló Egyezmény rögzíti a nemzetek és népek önrendelkezési jogát, melynek értelmében azok szabadon határozhatják meg politikai státusukat, gazdasági, szociális és kulturális fejlődésüket. Minden állam szuverén módon rendelkezik gazdasági erőforrásaival. Az egyezmény tartalmazza továbbá azokat az e tárgyba vágó egyéni jogokat, amelyeket a Nyilatkozat előrevetített. A másik, az Egyezmény a Polgári- és Politikai Jogokról, miután szintén megerősíti a nemzetek önrendelkezési jogát, kimerítően felsorolja és meghatározza a Nyilatkozatokban is megjelölt emberi jogokat és szabadságokat. Az egyezségokmányok végrehajtásának biztosítására megbízást adtak az ENSZ Emberjogi Bizottságának. A szerződő felek időszakonként vagy felkérésre a Bizottságnak jelen-

tést kötelesek tenni az emberi jogok helyzetéről országukban. A Bizottság észrevételeit közli az érdekelt féllel és, szükség esetén, az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsával is. Az aláíró államok, külön *alávetési nyilatkozattal* vállalhatják, hogy a Bizottság illetékessége kiterjedjen az őket érintő emberjogi jogvitákra. Az Egyezségokmányokhoz fakultatív jegyzőkönyv kapcsolódik, melyben az elfogadó államok hozzájárulnak ahhoz, hogy az Emberjogi Bizottság előtt panaszos félként ellenük magánszemély is felléphessen, miután a nemzeti jogorvoslati utakat sikertelenül kimerítette. Bár a Bizottság kötelező határozatot nem hozhat, mert az államok nem mondanak le szuverenitásuk vonatkozó részéről, mégis a Bizottság tekintélye, valamint a nemzetközi közvélemény erkölcsi befolyása gyakran előmozdítja a panasz megfelelő orvoslását.

Az ENSZ keretében különböző, szűkebb emberjogi tárgyra vonatkozó egyezmények és nyilatkozatok is létrejöttek, mint pl. a faji megkülönböztetéssel, a nők, gyermekek, szellemi vagy testi fogyatékoságú személyek jogállásával, az emberi méltóság védelmével kapcsolatosak stb.

Megint csak felsorolásszerűen említhetjük itt az európai régió dokumentumait. Az Európai Tanács keretében megemlítendő "Az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről" szóló római egyezmény (1950. nov. 4.), melyhez napjainkig 8 kiegészítő jegyzőkönyvet csatoltak a részes államok, amelyekben az alapegyezményt kiterjesztették az emberi jogok úgyszólván valamennyi területére. A Római Egyezményhez járult az Európai Szociális Charta, amely Torinóban került aláírásra 1961-ben. Ebben szabályozták a gazdasági, szociális és kulturális jogok európai védelmét.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) ugyancsak létrehozta a maga emberjogi normarendszerét, melynek alapvető részét képezi az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet Záróokmánya, az ún. Helsinki Okmány (1975) és utóértekezleteinek dokumentumai, különösen az EBESZ emberi dimenzióival foglalkozó koppenhágai konferenciájának záródokumentuma (1990). E nemzetközi regionális törvényalkotás összefoglaló és betetőző műve a Párizs-i Charta az új Európáért (1990).

A többi kontinensek regionális szervezetei is létrehozták a maguk hasonló tárgyú és jellegű törvénytömegeit. Ebben előljárnak az Amerikai Államok Szervezete és az Afrikai Egységsszervezet.

A felvázolt hosszú, tekervényes és viszontagságos úton az emberiség olyan szerteágazó, de mégis homogén követelményrendszert hozott létre, amely arra hivatott, hogy az embert, az őt az Isten és a természet által megáldott méltóság megkövetelte társadalmi és jogi helyzetbe segítse és abban megvédje. Ennek sikere függ az egyes államok hozzáállásától, társadalmi és jogi berendezkedésük jellegétől. A demokrácia, a jogállamiság, az információk szabad áramlása, a közállapotokért felelősséget vállaló egészséges közvélemény ébersége mind olyan tényezők, amelyek kihatnak az emberi jogok biztosítására, *mindenki számára egyenlő módon*. E tényezők között kiemelkedő helyet foglalnak el a felekezetek és egyházaik, a lelkeket irányító erőteljes befolyásuk következtében. Az ökumenikus mozgalom, a szeretetszolgálat és szociális mozgalom, a közvéleményformálás eszközeinek igénybevétele a demokrácia, a másság iránti türelem és az emberi személyiség tisztelete érdeké-

ben kiemelkedő feladata a keresztény egyházaknak. Ezeknek kell felvenniök a szellemi harcot az ellentétes hatású tényezőkkel, a szélsőséges nacionalizmussal, az idegengyűlölettel, a másság iránti türelmetlenséggel és nem utolsósorban a vallási türelmetlenséggel.

Törekednünk kell mindannyiunknak arra, hogy Isten akarata beteljesüljön nem csak a mennyekben, hanem itt alant a földön is.

Jegyzetek

¹ Kovács István: *Az emberi jogok az alkotmányokban, "Az emberi jogok dokumentumokban"* c. kötetben, Bp. 1976. 18. l.

² *Insztitúciók*, i. sz. 533.

³ SH -Springer Hungarian- *Atlasz, Filozófia*, Bp.- Berlin, 1993. 101. l.

⁴ Kovács István id. mű 40. l.

⁵ Thomas Hobbes: *Leviathan*, Bp. 1970. 183. l.

⁶ Mayflower volt a neve annak a vitorlásnak, amely főleg a puritán értelmiségiekből álló kivándorló csoportot szállította új hazájuk partjaihoz.

⁷ Kovács István id. mű 46. l.

Dr. GAAL GYÖRGY

A PROTESTANTIZMUS SZEREPE A MAGYAR MŰVELŐDÉS TÖRTÉNETÉBEN

Ravasz László egy 1927-es angol nyelven közzétett dolgozatában megállapítja, hogy a kereszténység felvétele után a reformáció, a protestantizmus befogadása bírt a legnagyobb jelentőséggel a magyarok megmaradása, önálló kultúrájuk megőrzése szempontjából.¹

A szellemében is magyar műveltséget a reformáció teremtette meg. Amit azelőtt tájainkon írtak, az beleolvadt az európai kultúrába, legfeljebb szerzője volt magyar, nyelve csak egészen ritkán. A reformáció az európai művelődés nagy korszakváltásából fakad, a reneszánsz közép- és kelet-európai kisugárzása. Lényege az eddigi feltétlen tekintélyvel alapuló hittel szemben a meggyőződésen, a megértésen alapuló hit, a hittudomány és művelődés kiterjedése az addigi szűk egyházi keretektől a laikus társadalom irányába. Első csírait Németországban tanuló fiatal papjaink hozhatták magukkal, elterjedését tájainkon nem csak a meggyőződés, hanem a politika is segítette: az emberek lelki életének irányítására is igényt formáló Habsburg-katolicizmustól való hatásos elzárkózást jelentette.

Az erdélyi fejedelemség másfél századában a protestantizmus a hivatalos vallás szerepét töltötte be, még a katolikus Báthoriak idejében is. Már az 1568-as tordai országgyűlés Európában elsőként hozott törvényt a vallási türellem biztosítására. Míg a szász városok megrekedtek a szelíden modósító luther-